

Марія Новосад

УКРАЇНСЬКА НАРОДНА ПІСНЯ В ЛІТЕРАТУРНІЙ ТВОРЧОСТІ І.ФРАНКА

За багато віків історії український народ створив свої культурні традиції, скарби літописів, багатий фольклор з величним епосом козацьких дум, красою ліричних пісень, виплекав образну, співучу мову, наче призначену для поетів.

Пісня є найважливішою і невід'ємною рисою духовності народу. Її співучість і краса збагатили духовну культуру України. Через пісню ми пізнаємо всі життєві дороги, прокладені нашим народом.

Характерною ознакою української пісні є те, що вона завжди глибока за змістом і завжди у ній присутня дія, оспівуються картина життя та вимріяні сподівання.

Ми ніяк не можемо збагнути, що, забуваючи народні пісні, а то й не знаючи їх від народження, обкрадаємо самих себе, дітей та онуків наших. Ми, по суті, залишаємо їх обділеними радістю звучання мелосу та мудрістю народного слова. Пісня, як діюче джерело, повинна світитися до людей своїм чистим і ніжним звучанням, адже кожна мелодія пісні – це мелодія людської душі, те одвічне джерело, з якого черпає наснагу, збагачується голосом і наспівом молоде покоління.

Українська народна пісня проникала у вірші, повісті, поеми, драматичні п'єси І.Франка, а потім знову поверталася в народ, продовжуючи жити в усній співочій традиції. Вона з дитинства живила поетові мрії. За посередництвом матері й батька, селянського оточення І.Франко (1856-1916) змалку прилучився до фольклорних традицій.

Пісня глибоко увійшла в літературну творчість І.Франка, вплинула на його поетичну манеру, завжди була йому порадою і розрадою. Вивчення фольклору і власну збирацьку діяльність І.Франко розпочав у гімназійні роки. Як зазначив В.Погребенний, “він став українським Гердером, що відкрив для України голоси народів (і не лише Європи) в їхніх піснях, легендах і переказах, також перекладав польською та німецькою мовою українські пісні” [1, с.85].

І.Франко у своєму науковому світогляді був визначним та глибоким дослідником українського фольклору. Він знав велику кількість українських народних мелодій з галицького Підгір'я та усієї України. Але, мабуть, мало хто знає про те, що великий письменник, не маючи музичної освіти, виявляв доволі широке знання у чисто музичній ділянці фольклору, тобто “мав орієнтацію у скарбниці української народної мелодики, її різних жанрів” [2, с.60].

Його вивчення фольклору відбувалося не тільки в плані формальної естетичної залежності, а підпорядковувалося підходу до народної творчості як до своєрідної енциклопедії національної, соціальної, моральної психології народу, відзначалося життєвими завданнями й потребами творчості” [1, с.89].

Українська пісня тонко й талановито впліталася І.Франком у тканину оригінальних поетичних текстів, була стимулятором багатьох мотивів і образів його літературних творів. Звернення до народної пісні проходить через увесь період його літературної творчості, через усе його життя.

Записування мелодій народних пісень вимагало відповідних знань і навиків, тому поетичні рядки писались І.Франком на мелодію поширених і відомих пісень. Поет черпав фольклорні матеріали не з етнографічних збірників, а з життя народу, яке він прекрасно знав. Так, поезії збірок “З вершин і низин” (1887), “Зів’яле листя” (1893) наскрізь проникнуті ритмо-мелодикою української народної пісні. Ці збірки уже предметно проаналізовані Деєм О.І. під кутом зору фольклористики. На основі уважного вивчення окремих віршів та зіставлення їх з фольклорним матеріалом О.Дей робить висновок, що “народна пісенність була стимулятором багатьох мотивів і образів збірок” [3, с.38] й стверджує те, що “талант народу і талант поета гармонійно злилися... творячи нову оригінальну літературу” [3, с.77].

Додамо, що лірика збірок з її громадянськи наснаженим, естетично довершеним та психологічно глибоким творенням “на нуту” народної творчості, не має собі рівних за індивідуальною глибиною й художньою різноманітністю виразу. І.Франко з народно-пісенної скарбниці відібрав відомі пісні “Ой ти, дівчино, горда та пишна” та “Ой ти, дівчино-чарівниченько” для написання вірша “Ой ти, дівчино, з горіха зерня”. Щодо поезії І.Франка свого часу Ф.Колесса помітив у ній впливи народно-пісенної ритміки: “Ритміка, стиль, композиція вірша становлять ті елементи, які послужили своєрідним матеріалом для створення оригінальної ліричної поезії” [4, с.46]. Поезія зачаровує художніми образами, народними порівняннями, широкою і доступною метафоричністю, мелодійністю та народно-пісенною інтонацією.

Чарівні мелодії народної пісні стали основою ритмомелодики багатьох Франкових поезій. Нема сумніву, що від старовинної, добре відомої народної пісні “Червона калино, чого в лузі стоїш?” автор взяв мелодійність, ритміку та структуру для своєї поезії “Червона калино, чого в лузі гнешся?”. Образ-символ “червона калина” в народно-поетичній творчості багатогранний. Найчастіше він символізує образ молодої дівчини. Гортаючи фольклорні записи І.Франка “Народні пісні

в записках І.Франка”, “Студії над українськими піснями”, зустрічаємо десятки народних пісень, у яких опоетизовано образ “червоної калини”.

Слід зауважити, що ритміка та структура вірша досить поширена у народних піснях того періоду. Ліричний вищеназваний вірш І.Франка став народною піснею, він має схожість в ритмомелодичній структурі з досить поширеною піснею XVII ст. “Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш”. І.Франко знав чимало пісень, які мали таку мелодійність, інтонацію та народно-пісенну природу, – “Сивий голубонько сидить на дубоньку”, “У городі сіно низенько присіло”, “Чого, дівча, ходиш та й чого ти блудиш”, “Ой полі, полі там жовняри стоять”, “Ой там за горою та за кременною”. Пісня “Безкиде зелений, в три ряди саджений”, переписана поетом у 1877 р., теж могла стати лейтмотивом для поезії “Червона калино, чого в лузі гнешся?”.

І.Франко постійно вплітав народні пісні (або хоч їх героїв чи окремі куплети, пісенну ритмоінтонацію) у чудове мереживо своїх оригінальних поезій “Зелений явір, зелений явір”, “Ой ти, дубочку кучерявий”, “Ой жалю мій, жалю”; в них “можна знайти майже аналогію народної пісні” [5, с.215].

Народна пісня “Ой дубе, дубе кучерявий” й поетичні рядки “Ой ти, дубочку кучерявий” мають спільну інтонацію, ритм. Поет використав пісенні елементи й описом страждань і журби алегорично відтворив постать ліричного героя та гіркі й болючі почуття. Завдяки такій гармонії поет майстерно вмів оперувати піснею для художнього вираження образів у поезії.

І.Франко звернув увагу на те, що “український мелодійний фольклор – це матеріал не одностайний, а дуже різнобарвний і мінливий, має в собі різні нашарування, залежні від часу і від обставин, обіймає різні форми від старовинних первісних примітивів аж до новітніх закінчених високомистецьких форм, в яких помітні уже літературні впливи” [7, с.117].

Ще ближче до народної пісні стоїть вірш І.Франка “Ой жалю мій, жалю”. Щоб розкрити дійсність, підкреслити образність, переживання, надати їм більшої сили, яка б викликала відповідні душевні вібрації у читача, автор відштовхується від готової пісенної форми. Тим більше, що поет сам співав одну з пісень такого характеру:

Жалі мої, жалі, великі, немали
Як майова роса у зеленій траві!
Ой моє серденько з каміння твердого,
Розпукається ми з жалю великого... [8, с.94].

Таким чином, зіставлення поезії І.Франка “Ой жалю мій, жалю” з українською народною піснею дає підстави говорити не тільки і не стільки

про орієнтацію поета на певні конкретні зразки народної пісні, а передусім про його глибоке знання пісні. І.Франко казав: “Культ народної нашої пісні мусить бути розумний і критичний. Він не сміє переходити в ідолопоклонство. Не кожна народна пісня мусить бути цікава, і в народі не все є золото; і в народі є співаки, так сказати, з народження, з божої ласки, і є партачі, які не відчують краси і псують вияв народного духу. Треба відтак нам зуміти відділити зерно від половини, золото від піску та глини” [2, с.61].

Одним з перших, хто зайнявся збиранням народних пісень в Західній Україні, був Вацлав Залеський (псевдонім Вацлав з Олеська). У 1833 році він видав збірку “Пісні польські і руські галицького люду”, а музику гармонізував відомий польський скрипаль і композитор Король Ліпінський. Аналізуючи збірку, І.Франко писав, що ця книга була “перша ластівка нашого народного пробудження. Аж із неї письменні русини переконалися, що й у них в устах простого селянина-кріпака живуть пісні та оповідання, котрими можна повелитися перед світом, живе мова, котру не тільки допускають до книжок, але в котрій чужі люди знаходять дивну красу, якої неосвічений русин не бачив і не розумів” [8, с.17].

Пісні різних жанрів дали поштовх творчій фантазії поета й ставали історичною основою багатьох його поезій. Як зазначив С.Людкевич, “ніхто другий так не знає духу української народної мови і духу української народної пісні, як Франко” [2, с.62].

Одним із перших І.Франко відтворив таке явище, викликане реальним життєвими обставинами, – еміграцію українського народу за океан. Цикл “До Бразилії” він поєднує із “Піснею емігрантів прощальною”, записаною у с.Сухова 1898 р., й особливо з історичною піснею “А в тім року вісімсотнім дев’яťдесят п’ятім” (запис М.Павлика від лірника Д.Рендевця 1898 р. із Тернопільщини). Цикл “До Бразилії” передає всю правду про еміграцію. І.Франко творчо використав пісні, підніс їх на новий, артистично вищий рівень, у вигляді “повернення народів народного в художньому” [10, с.247].

Як бачимо, в пісні поет знаходив образи, мотиви, які допомагали розкрити багатогранний духовний світ українців. Водночас це була своєрідна демонстрація величі і краси творчих діянь народу, здорової моралі людини. Для поета пісня має не тільки художнє, але й суспільне значення, вона тісно відображала реальне життя народу і була, як зазначив Г.Сінченко “джерелом натхнення, сили, любові, зброєю для боротьби проти експлуатації, кривди і зла” [11, с.44].

І.Франко виявив себе як фольклорист-науковець, знавець пісенної творчості народів. Праця І.Франка “Студії над українськими народними

піснями” (1913) надовго залишиться у фольклористиці прикладом глибокого, вдумливого і всебічного підходу до оцінки фольклорних явищ. Погляд на народ як основну рушійну силу в історичному розвитку, тісний зв'язок фольклору з національно-визвольними рухами – все це тією чи іншою мірою відбилось у працях “Жіноча неволя в руських піснях народних” (1883), “Як повстала піснь людова” (1898- 1899). Добре знаючи специфіку народної пісні, її естетичну природу, поет розглядав кожную пісню в єдності словесно-ритмічних елементів і був чутливий до свого національного, місцевого, близького народові. Часто оригінальні вірші поета настільки наближались до народно-пісенного варіанта, що досить швидко переходили у народні пісні. Широкого поширення набули пісні на вірші І.Франка “Не забудь”, “Як почуєш вночі”, “Ой ти, дівчино”. Іноді досить одного рядка народної пісні, щоб надихнути поета на багато оригінальних строф, які сприймаються як народна пісня. Так, коломийковий вірш “Розвивайся ти, високий дубе...” переосмислює народну пісню “Розвивайся, а ти сухий дубе...” [6, с.268].

Як бачимо, головним джерелом, що не тільки постачало матеріал для літературної поезії поета, а й збуджувало творчу фантазію, була українська народна пісня. Але опанувати форму пісні ще не значить забезпечити її успіх серед народу. Потрібний ще й талант, глибоке розуміння народного світогляду, адже кожна пісня – це вибух сильних емоцій, це почуття душі. Народні пісні одержали від І.Франка найвищу оцінку: “І в суспільстві, і в науці вони мають вироблену славу. Се одно з найцінніших наших національних надбань і один з предметів оправданої нашої гордості” [11, с.10].

Ніхто в західноукраїнській поезії до І. Франка так часто і з таким успіхом не використовував народний тип ліричного віршування. Художнє звернення до пісенної творчості засвідчує вміння поета перевтілювати її з психологічно-побутовою точністю, як мистецький документ того часу, вміння опоетизувати художній твір, надати йому пісенної інтонації. Це стосується творів, в яких І.Франко звертається до тем, де могутньо стверджує незнищенність народного прагнення до волі – “Асиміляторам”, “Заповіт Якова” (1889), циклу “Галицькі образки” (1881): “Три арештантки”, “Смерть убійці”, “Матрона-комірниця”.

Оскільки літературний процес в Галичині був дещо відокремлений від загальноукраїнського літературного процесу, то фольклор залишався для творчості багатьох письменників важливим пізнавальним джерелом і творчо-практичним зразком. Народно-пісенні зразки формували творчі думки І.Франка, впливали на його виразно-колеритну мову. У піснях поет вбачав розкриття найсвітліших, найвищих духовних якостей людини. Ліричні пісні для поета – це не тільки стосунки між щасливими,

закоханими персонажами, це не тільки драма двох осіб, а набагато ширше коло людських почуттів, в яких поет чує сплески народного гніву. І.Франко – знавець народної пісні і не тільки тексту, але й мелодії. Поетичний зміст народної пісні народжується у взаємозв'язку поезії і музики.

Саме співність, мелодійність, музичність Франкових поезій зумовили їх надзвичайну популярність, зробили їх народними.

Пісня характеризується генетичною одномоментністю і за своєю специфікою наближається до мовлення. Сплав мовлення і співу настільки нерозривний, що дає підстави кваліфікувати процес творення виконання як функціонування системи співомовлення.

Поезія І.Франка була безпосередньо пов'язана з українськими народними піснями. Наявність пісень виявляємо у віршах “Новітні гайдамаки”, “Наріці вавилонській”, “Земле”, “Кузня”. Співна основа поезій І.Франка не вичерпує ритмічного скарбу поета. Основою формування ритміки його творів є взаємодія двох типів віршування – народно-пісенного і літературного, що сприяло перекладу поезій І.Франка на музику.

Ряд поетичних віршів І.Франка музично підсилив галицький композитор Д.Січинський (1865-1909): (“Який то вітер”, “Даремно, пісне...”, “Непереглядною юрбою”, “Не пора”.

Глибоко відчував народну основу поезії І.Франка український композитор М.Лисенко (1842-1912). Завдяки музиці твори “Не забудь”, “Безмежне поле” набули найбільшої популярності. Значна кількість віршів І.Франка покладена на музику Я.Степовим (1883-1921) “Як почуєш вночі”, “У долині село лежить”; К.Стеценком (1882-1922) – “Розвивайся ти, високий дубе”.

До поезії І.Франка звертався і С.Воробкевич (1836-1903). Твори “Ой ти, дівчино, з горіха зерня”, “Весно, що за чудо” набули популярності завдяки професійному володінню прийомами хорового письма.

Згадані композитори зверталися до кращих поетичних зразків свого часу не лише як до джерела натхнення, а й як до скарбниці передових і загально-людських ідей, як до взірців глибини і художньої довершеності. Вони прагнули поєднати українське поетичне слово з елементами фольклорної стилістики, класичним хоровим викладом і формотворенням. Цей синтез виявився дуже плідним для розвитку художньої культури, а особливо національної музики. Значну роль в озвученні своїх віршів відіграв і сам І.Франко. Поезія “Новітні гайдамаки” написана коломийковим метром і призначена для широкого побутування серед народу й тому, зазначав поет, ця пісня співається на мелодію пісні “Ой Морозе, Морозенку”.

І.Франко вводить в літературні твори мотиви рекрутських, опришківських, чумацьких пісень, в яких розгораються картини життя

і побуту народу. Боротьба народних месників оспівана в пісні “Зелений барвіночку, хрещаті квіточки”, у піснях “Про Довбуша”, “Про опришка Марусяка і попадю”, “Про опришка Семена Хотюка” та інших. Поширення їх на Карпатській землі спонукало І.Франка до написання драматичних творів. Пісня “Павло Марусяк і попадя” підказала авторові тему для створення драматичної п’єси “Кам’яна душа” (1895). Ця пісня (в двох варіантах) була опублікована в “В народных песнях Галицкой и Угорской Руси” Я.Головацького, а потім передрукована В.Гнатюком у збірнику “Народні оповідання про опришків” з такою приміткою: “На основі сеї пісні написав І.Франко одноактну драму “Кам’яна душа” [9, с.248].

На основі народних переказів, пісень, оповідок, коломийок писали галицькі письменники про Довбуша, опришків, ватажків. До розкриття героїчного образу народного героя – звертався Ю.Федькович “Довбуш”, Г.Хоткевич – “Камінна душа”, “Довбуш”. І.Франко на основі пісні про опришків написав повість “Петрії Довбушуки” (1876), яка багатьма нитками зв’язана з аналогічними творами попередніх письменників.

Вияв народних прагнень до волі, образ сильної жіночої натури, соціальні конфлікти на селі побачив І.Франко у пісні “Про шандаря”, записаній в с.Лолині М.Рошкевич у 1878 р. І.Франко вибрав її для драми “Украдене щастя” (1891-1893). З пісні запозичено сюжет та взято за основу народно-пісенні характеристики героїв. П’єса “Украдене щастя” принесла автору “славу драматурга” [12, с.12]. В.Щурат підносить драму на високий мистецький щабель і підкреслює, що “тема тої драми взята з найліпше знаного Франкові життя народу в Галичині, се є певне, що фабулу взяв автор з нашої народної пісні” [13, с.30].

Порівнюючи сюжет пісні “Про шандаря” з сюжетом драми “Украдене щастя”, легко переконатися в їх подібності. І.Франка цікавить поява нового мотиву в групі пісень про жіночу долю. Тематично є продовженням пісні “Про Якіма” і тут, і там спільним мотивом виступає насильний розрив родинного зв’язку.

Однак жоден із варіантів пісні “Про шандаря” не можна вважати викінченим, повним твором, автор розширив композиційну побудову драми, використав елементи драматургії. Пісня “Про шандаря” пройшла шлях обробки, доповнень, скорочень як всякий новотвір.

Переходячи з уст до уст, пісня “підлягає тисячним “переробкам”, дрібним змінам: сей докине невеличкий рисунок психологічний, той умотивує ліпше якийсь поступок, ... третій вигладить форму, одним словом, твір шліфується..., стає народним...”, стверджував І.Франко [8, с.37].

У драмі “Украдене щастя” детально подано народні пісні “Ой там за горою та за кремінною” та досить поширену в Галичині пісню “Ой там у лісі, ой там у лісі плужочок”, з допомогою яких створюється атмосфера, що буде розкрита у драмі.

Драматичні твори “Гуцульський король”, “Рябина”, “Учитель”, “Будка ч.27”, “Сон князя Святослава”, “Світло в півтімі світить” – приклади опрацювання народнопісенної творчості поетом.

Підсумовуючи, можемо сказати, що драматургія І.Франка не просто перейнята змістом і поетичним ладом пісні, а становить з нею один моноліт, одну ідейну художню цілість. Література і фольклор знаходяться в постійних зв'язках, між ними відбувається процес обміну, взаємозбагачення.

Сьогодні літературна спадщина І.Франка знайшла своє втілення в музичних жанрах – піснях, романсах, інструментальних п'єсах, хорових творах. Адже співоча традиція України ще в прадавні часи виникла як внутрішня потреба людської душі у красі та гармонії. Єдність слова й музики в пісні залишається вічно непорушною. Завдяки надзвичайній мелодійності поезій І.Франка здобув славу й визнання серед народу. Любов до пісні поет проніс крізь усе життя, вони стали основним стимулом у літературній творчості І.Франка, яка несе у собі генетичний код духовності української нації.

1. Погребенник В.Ф. Українська поезія кінця XIX – початку XX ст. і фольклор // Українська мова і література в школі. – 1991. – № 8. – С. 44-48.
2. Людкевич С.П. Іван Франко як знавець українського мелодійного фольклору // Народна творчість та етнографія. – 1990. – № 4. – С. 60-62.
3. Дей О.І. Спілкування митців з народною поезією. – К., 1981. – 326 с.
4. Колесса Ф. Народнопісенна ритміка в поезіях І.Франка // Народна творчість та етнографія. – 1941. – №1. – 169 с.
5. Нудьга Г.А. Слово і пісня. Дослідження. – К., 1985. – 342 с.
6. І.Франко. Рецензія на збірник “Галицько-руські народні мелодії” // Літературно-науковий вісник. – 1907. – Кн.4. – 178 с.
7. Народні пісні в записах І.Франка. – К., 1981. – 335 с.
8. І.Франко. Зібрання творів у 50-ти томах. – К., 1986. – Т.41. – 368 с.
9. Ілюстрований народний календар товариства “Просвіта”. – 1922. – Львів, 1922. – 488 с.
10. Сінченко Г.І. Тематична специфіка української народної пісні Карпат і Прикарпаття. – Чернівці. – 1969. – 157 с.
11. Українські народні пісні. В 2-х частинах. – К., 1964. – 494 с.
12. Діло. – 1900. – 13 жовтня. – Ч.138.
13. Зоря. – 1896. – № 2.

Maria Novosad
UKRAINIAN FOLK SONG IN THE LITERARY CREATION
OF IVAN FRANKO

The article regards the ukrainian folk song as the source of the literary inspiration, the basis for the science investigations of the famous writer. In this article we have the opportunity to compare the transformation of the folk material in the writer's creation with the original examples of songs.